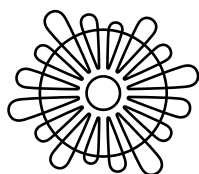

ARCHAEOLOGIA

adriatica

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

SVEUČILIŠTE U ZADRU / UNIVERSITAS STUDIORUM JADERTINA / UNIVERSITY OF ZADAR
ODJEL ZA ARHEOLOGIJU / DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

UDK 902/904

ARCHAEOL. ADRIAT.

ISSN 1846-4807

ARCHAEOLOGIA adriatica

IZDAVAČ / *Publisher*
Sveučilište u Zadru / *University of Zadar*
Mihovila Pavlinovića 1, 23000 Zadar, Hrvatska

POVJERENSTVO ZA IZDAVAČKU DJELATNOST / *Publishing Committee*
Josip Faričić (predsjednik / *Chair*)

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / *Editor in Chief*
Ante Uglešić

TAJNICA / *Secretary*
Josipa Baraka Perica

UREDNIŠTVO / *Editorial Board*
Brunislav Marijanović (professor emeritus Sveučilišta u Zadru), Igor Borzić (Sveučilište u Zadru),
Martina Čelhar (Sveučilište u Zadru), Tomislav Fabijanić (Sveučilište u Zadru),
Mirja Jarak (Sveučilište u Zagrebu), Marko Dizdar (Institut za arheologiju, Zagreb),
Biba Teržan (Univerza v Ljubljani), Gian Pietro Brogiolo (Università degli Studi di Padova)

ADRESA UREDNIŠTVA / *Adress of the Editorial Board*
Archaeologia Adriatica
Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
23000 Zadar, Hrvatska / Croatia
Tel. +385(0)23 200 522
E-mail: archaeologia.adriatica@unizd.hr

ARCHAEOLOGICA ADRIATICA REFERIRA SE U / *Archaeologia Adriatica is abstracted and indexed in*
- Ulrich's international periodicals directory
- DYABOLA. Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-
Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts

DOSTUPNO NA / *Available at*
Hrčak. Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske (hrcak.srce.hr)
Morepress (morepress.unizd.hr)

ČASOPIS IZLAZI JEDNOM GODIŠNJE / *Published annually*
ISSN 1846-4807 (Tisak)
ISSN 1848-9281 (Online)
DOI 10.15291/archo

NASLOVNICA / *Cover Page*
Foto / *Photo*: S. Govorčin

SADRŽAJ / CONTENTS

MARTINA ČELHAR O životu i djelu profesorice Sineve Kukoč <i>On the Life and Work of Professor Sineva Kukoč</i>	11
MARTINA ČELHAR Bibliografija prof. dr. sc. Sineve Kukoč <i>Bibliography of Professor Sineva Kukoč</i>	21
BRUNISLAV MARIJANOVIĆ Novi nalaz žrtvenika na neolitičkom naselju u Smilčiću (Izvorni znanstveni članak) <i>New Find of an Altar from the Neolithic Settlement of Smilčić (Original scientific paper)</i>	31
KRISTINA HORVAT OŠTRIĆ Prilog poznavanju duhovne kulture neolitičkih zajednica istočnog Jadrana (Izvorni znanstveni članak) <i>A Contribution to Understanding Spiritual Culture of the Neolithic Communities of the Eastern Adriatic (Original scientific paper)</i>	47
STAŠO FORENBAHER Početak sezonskog stočarstva u Dalmaciji (Izvorni znanstveni članak) <i>The Beginning of Seasonal Pastoralism in Dalmatia (Original scientific paper)</i>	73
GIULIA RECCHIA, ALBERTO CAZZELLA The Guardian Ancestors. Burials at Bronze Age fortified Sites in the Adriatic Area: Coppa Nevigata and the Istrian Hillforts (Original scientific paper) <i>Predci-čuvari. Ukopi na brončanodobnim utvrđenim lokalitetima na Jadraniu: Coppa Nevigata i istarske gradine (Izvorni znanstveni članak)</i>	87
MAJA GRGURIĆ SRZENTIĆ Stočarstvo i ritual na gradini Vrčevo u brončano i željezno doba (Izvorni znanstveni članak) <i>Animal Husbandry and Ritual at Vrčevo Hillfort in the Bronze and Iron Ages (Original scientific paper)</i>	113
PIO DOMINES PETER, MATE PARICA Podvodno nalazište Sveti Juraj – Lisac i proizvodnja soli krajem brončanog doba (Izvorni znanstveni članak) <i>Sveti Juraj – Lisac Underwater Site and Salt Production at the end of the Bronze Age (Original scientific paper)</i>	133

BIBA TERŽAN

Liburni and the Caput Adriae Region in the Early First Millenium BC –
Discussing the Liburnian two-part bow Fibulae (Original scientific paper)
Liburni i regija Caput Adriae početkom prvog tisućljeća pr. Kr. –
Razmatranje liburnskih dvodijelnih lučnih fibula (Izvorni znanstveni članak) 177

ANDREJ PRELOŽNIK

Japodski i liburnski antropomorfni privjesci (Izvorni znanstveni članak)
Iapodian and Liburnian Antropomorphic Pendants (Original scientific paper) 201

IVAN DRNIĆ, ANA ĐUKIĆ, SLAĐANA LATINOVIĆ

Pojasna kopča s figuralnim prikazom iz Prozora (Izvorni znanstveni članak)
Belt Buckle with Figural Scene from Prozor (Original scientific paper) 241

TISA N. LOEWEN, KENNETH C. NYSTROM, MARTINA ČELHAR

Bioarchaeological Analysis of Skeletal Remains from
Nadin Necropolis (Original scientific paper)
Bioarheološka analiza osteološkog materijala
s nekropole u Nadinu (Izvorni znanstveni članak) 259

MARTINA ČELHAR, MARINA UGARKOVIĆ

Pojasne kopče tipa Nadin (Izvorni znanstveni članak)
Belt Buckles of the Nadin Type (Original scientific paper) 293

IGOR BORZIĆ, DINKO RADIĆ

Rezultati rekognosciranja gradinskog naselja Brdo-Stine
kod Žrnova na otoku Korčuli (Prethodno priopćenje)
The Hillfort Settlement Brdo-Stine near Žrnovo on the Island
of Korčula – Results of a Field Survey (Preliminary communication) 341

JURE ŠUĆUR, ZRINKA SERVENTI

Istraživanja tumula u Dobropoljcima 1960. godine
u svjetlu novijih spoznaja (Izvorni znanstveni članak)
Tumuli research in Dobropoljci in 1960 in the Light
of Recent Discoveries (Original scientific paper) 371

TONI BRAJKOVIĆ

Rimskodobna ogledala s Velike Mrdakovice (Izvorni znanstveni članak)
Roman-Era Mirrors from Velika Mrdakovica (Original scientific paper) 423

ALKA STARAC

Kameje iz Arheološkog muzeja Istre (Stručni članak)
Cameos from the Archaeological Museum of Istria (Professional paper) 449

IVANA JADRIĆ-KUČAN, IVANA BANOVAČ O kultu i poštivanju rimskih carica i princeza na tlu provincije Dalmacije (Pregledni članak) <i>On the Cult and Veneration of the Roman Empresses and Princesses in the Province of Dalmatia (Review paper)</i>	465
LUCIANO BOSIO, GUIDO ROSADA La fonte nella fonte L'Italia fisica nella descrizione <i>Tabula Peutingeriana</i> 4. L'idrografia 4.3. I Fiumi a settentrione del Padus. Dal Cleusis al Tiliabinte (Sintesi) Izvor u izvoru <i>Fizička geografija Italije u opisu Tabulae Peutingerianae</i> 4. <i>Hidrografija</i> 4.3. <i>Rijeke sjeverno od Padusa. Od Cleusisa do Tiliabinte (Pregledni članak)</i>	503
JOSIPA BARAKA PERICA, ANTE UGLEŠIĆ Ulomak pogrebne mense s lokaliteta Galovac – Crkvina (Izvorni znanstveni članak) <i>Fragment of a Funerary Mensa from the Site of Galovac – Crkvina (Original scientific paper)</i>	521
TONČI BURIĆ Stomorija – Miri (Kaštel Novi), primjer prostornih relacija unutar naselja u kasnoj antici i srednjem vijeku (Izvorni znanstveni članak) <i>Stomorija – Miri (Kaštel Novi), an Example of Spatial Relations within Settlements in Late Antiquity and the Middle Ages (Original scientific paper)</i>	541
MATO ILKIĆ, DEJAN FILIPČIĆ Numizmatička svjedočanstva mongolske najezde na šire područje Splita iz ožujka 1242. godine (Izvorni znanstveni članak) <i>The Numismatic Evidence of the Mongol Invasion in the wider Split Region in March, 1242 (Original scientific paper)</i>	559
KARLA GUSAR, DARIO VUJEVIĆ Vjerske medaljice iz sv. Dominika u Zadru (Izvorni znanstveni članak) <i>Devotional Medals from St Dominic in Zadar (Original scientific paper)</i>	571
NEDA KULENOVIĆ, VEDRANA GLAVAŠ, IGOR KULENOVIĆ Zračna arheologija kao metoda identifikacije formacije krškog kulturnog krajolika (Izvorni znanstveni članak) <i>Aerial Archaeology as a Method of Identifying the formation of Cultural Landscape in the Karst Area (Original scientific paper)</i>	611
<i>Upute suradnicima / Manuscript Guidelines</i>	645

PRILOG POZNAVANJU DUHOVNE KULTURE NEOLITIČKIH ZAJEDNICA ISTOČNOG JADRANA

A CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING SPIRITUAL CULTURE OF THE NEOLITHIC COMMUNITIES OF THE EASTERN ADRIATIC

KRISTINA HORVAT OŠTRIĆ

Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju
University of Zadar, Department of Archaeology
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR-23000 Zadar
khorvat@unizd.hr

UDK: 903(497.5)“634“

DOI: 10.15291/archo.3581

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK / ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Primljeno / Received: 2020-12-19

KLJUČNE RIJEČI:

*Islam Grčki, srednji
neolitik, danilska kul-
tura, zmija, simbolika,
duhovna kultura*

U radu je predstavljen keramički nalaz pronađen u drugoj polovici 20. stoljeća u Islamu Grčkom, nedaleko od neolitičkog nalazišta Graduša – Lokve. Riječ je o slučajnom nalazu, danas pohranjenom u Zavičajnom muzeju Benkovac. Prema tehnici ukrašavanja i motivima, nalaz pripada srednjem neolitiku, odnosno danilskoj kulturi. U prilog navedenom vremenskom i kulturnom okviru govore i analogije s jadranskog prostora, na temelju kojih je ovaj predmet moguće pripisati duhovnoj kulturi neolitičkih zajednica istočnog Jadrana.

KEY WORDS:

*Islam Grčki, Middle
Neolithic, Danilo cul-
ture, snake, symbolism,
spiritual culture*

The paper presents a ceramic artifact found in the second half of the 20th century in Islam Grčki, in the vicinity of the Neolithic site of Graduša – Lokve. It was a stray find, presently housed in the Regional Museum in Benkovac. Decoration technique and motifs suggest dating to the Middle Neolithic, that is the Danilo culture. Mentioned chronological and cultural framework is supported by analogies from the Adriatic region, that allow attribution of this object to the spiritual culture of the eastern Adriatic Neolithic communities.

UVOD

Među brojnim i raznovrsnim znanstvenim interesima profesorice Sineve Kukoč, posebno mjesto imaju ona posvećena simbolima i vjerovanjima prapovijesnih zajednica istočnog Jadrana. Upravo toj sferi života vjerojatno pripada i neobičan, djelomično sačuvan keramički predmet pronađen osamdesetih godina 20. stoljeća u Islamu Grčkom,¹ koji će biti predstavljen u ovom svesku posvećenom profesorici Kukoč. Prema oblikovanju, ukrasu i analogijama, predmet je moguće pripisati neolitičkim zajednicama danilske kulture. Prostorom najbliže neolitičko nalazište s nalazima te kulture evidentirano je na položaju Graduša – Lokve u Islamu Grčkom s kojeg, čini se, izvorno i potječe nalaz predstavljen u radu.

OKOLNOSTI PRONALASKA

Bogata arheološka građa koja prekriva sve prapovijesne periode, pa i neka kasnija razdoblja, u Islamu Grčkom otkrivena je još sredinom 20. stoljeća.² Prikupljanje materijala nastavilo se i u drugoj polovici 20. stoljeća, kada većinu nalaza iz svih prapovijesnih perioda najcjelovitije objavljuje Š. Batović.³ Kvantitetom i kvalitetom se među prikupljenom i objavljenom arheološkom građom posebno izdvaja ona iz neolitika, prikupljena na položaju Graduša – Lokve. Riječ je o položaju smještenom oko jedan kilometar jugozapadno od današnjeg naselja u Islamu Grčkom (Sl. 1), na blagom prirodnom povišenju uz izvor Pajić. U usporedbi s ostalim ravnokotarskim neolitičkim nalazištima, riječ je o tipičnom neolitičkom položaju⁴, s kojeg je većina prikupljenih nalaza pripisana kasnom

¹ Kolegi M. Ćurkoviću, ravnatelju Zavičajnog muzeja Benkovac, autorica zahvaljuje na mogućnostima uvida i objave nalaza iz Islama Grčkog.

² Š. BATOVIĆ, 1962; Š. BATOVIĆ, 1964, 10; Š. BATOVIĆ, 1985.

³ Š. BATOVIĆ, 1987.

⁴ K. HORVAT, 2017, 130–134.

INTRODUCTION

Among many versatile scientific interests of professor Sineva Kukoč, the ones related to symbols and beliefs of prehistoric communities of the eastern Adriatic communities are particularly noteworthy. In this issue of the journal, dedicated to professor Kukoč, I will present an unusual, partially preserved ceramic object that might belong exactly to that sphere of life. The artifact was found in the 1980s in Islam Grčki.¹ On the basis of modeling, decoration and analogies, the object can be ascribed to the Neolithic communities of the Danilo culture. The closest Neolithic site with the finds of this culture was recorded at the site of Graduša – Lokve in Islam Grčki, that might be the original findspot of the artifact presented in the paper.

CIRCUMSTANCES OF DISCOVERY

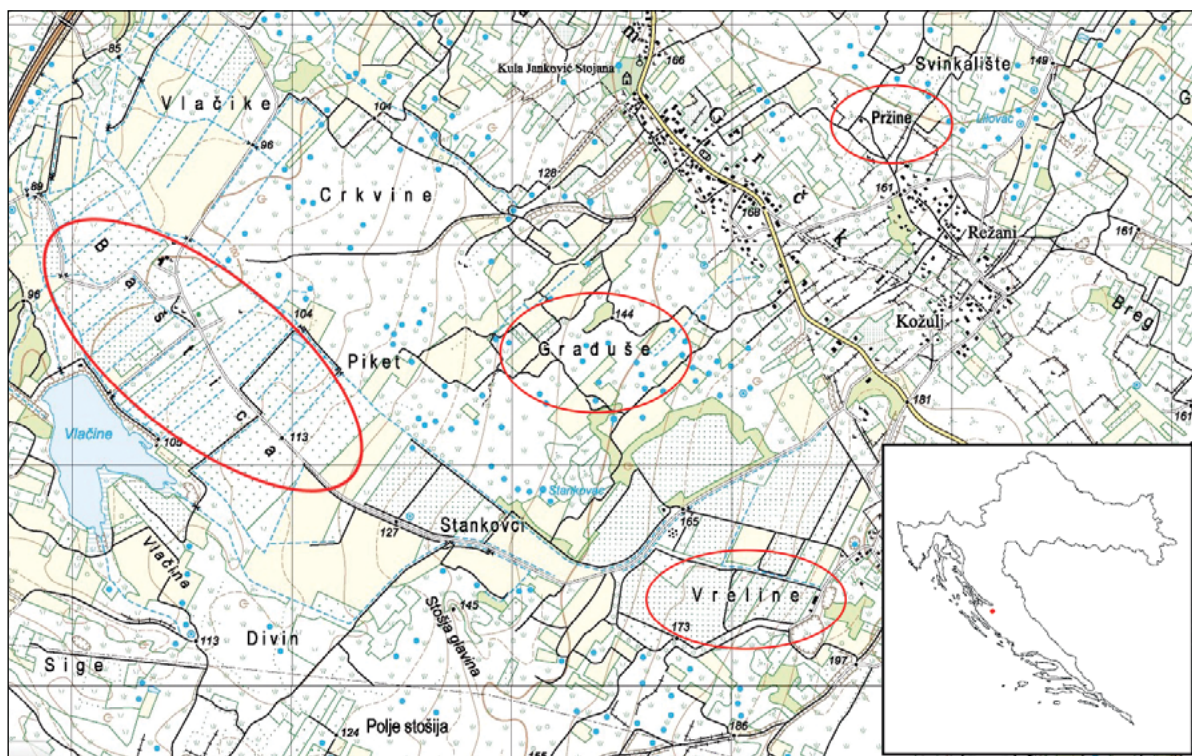
Rich archaeological material that covers all prehistoric periods, and some later epochs, was discovered in Islam Grčki back in the mid-20th century.² Collecting of the finds continued in the second half of the 20th century when most finds from all prehistoric periods were published most comprehensively by Š. Batović.³ Archaeological material collected at the site of Graduša – Lokve stands out among the collected and published finds in terms of both quantity and quality. It is a position located about one kilometer southwest of the present-day settlement in Islam Grčki (Fig. 1), on a mild natural elevation next to Pajić spring. In comparison to other Neolithic sites from Ravni Kotari, it is a typical Neolithic position⁴ that yielded mostly Late Neolithic

¹ I would like to thank colleague M. Ćurković, the director of the Regional Museum in Benkovac, for allowing me to study and publish the find from Islam Grčki.

² Š. BATOVIĆ, 1962; Š. BATOVIĆ, 1964, 10; Š. BATOVIĆ, 1985.

³ Š. BATOVIĆ, 1987.

⁴ K. HORVAT, 2017, 130–134.

SLIKA 1. Topografska karta s naznačenim položajima navedenima u tekstu (www.arkod.hr, preuzeto 1. 12. 2020.)
 FIGURE 1 Topographic map with marked positions mentioned in the text (retrieved December 1, 2020 from www.arkod.hr)

neolitiku, a manji dio srednjem neolitiku. Istim vremenskim odsjecima neolitika pripisani su i nalazi od rošnjaka prikupljeni na položajima Bašćica (Baštica), Pržine (Pudarice) i Vrelina-Ciciline bujaduše (Sl. 1).⁵

Na temelju zapažanja na terenu, ponajprije uočenih izdvojenih tamnih površina za koje je moguće pretpostaviti da su poljodjelskom aktivnošću poremećeni intaktni neolitički slojevi⁶, te na temelju velike količine prikupljene arheološke građe (ulomaka kućnog lijepa, ulomaka raznovrsnih keramičkih i kamenih izradovina, te životinjskih kostiju), na položaju Graduša – Lokve pretpostavljeno je naselje iz srednjeg i kasnog neolitika.⁷ Kako arheološka istraživanja nisu provedena, odnos između dviju zastupljenih kultura

finds, and some dating to the Middle Neolithic. Chert finds collected from the positions Bašćica (Baštica), Pržine (Pudarice) and Vrelina-Ciciline Bujaduše (Fig. 1)⁵ belong to the same chronological segments of the Neolithic.

On the basis of field observations, primarily isolated dark surfaces that can be assumed to represent disturbed intact Neolithic layers,⁶ and on the basis of large amount of collected archaeological material (daub pieces, fragments of diverse ceramic and stone artifacts, and animal bones), a settlement dating to the Middle and Late Neolithic was assumed at the position Graduša – Lokve.⁷ Since archaeological excavations have not been conducted, relation between the two cultures remains

⁵ Navedena arheološka građa danas je pohranjena je u Arheološkom muzeju Zadar i Zavičajnom muzeju Benkovac.

⁶ Riječ je o površini od približno 200 m dužine i 150 m širine na kojoj, prema kazivanju vlasnika oranica, kulturni depozit doseže od 0,5 do 2 metra dubine. Š. Batović tamne površine dovodi u vezu s ostacima neolitičkih nastamba i jaraka (Š. BATOVIĆ, 1987, 24).

⁷ Š. BATOVIĆ, 1987, 24.

⁵ Mentioned archaeological material is kept in the Archaeological Museum in Zadar and in the Regional Museum in Benkovac.

⁶ It is an area measuring ca. 200m in length and 150m in width, in which depths of the cultural deposit varied from 0.5 to 2m. Š. Batović associated dark surfaces with the remains of the Neolithic dwelling structures and ditches (Š. BATOVIĆ, 1987, 24).

⁷ Š. BATOVIĆ, 1987, 24.

SLIKA 2. Keramički ulomci prikupljeni osamdesetih godina u Islamu Grčkom (preuzeto iz fotodokumentacije Zavičajnog muzeja Benkovac)

FIGURE 2 Potsherds collected in 1980s in Islam Grčki (photo archive of the Regional Museum in Benkovac)

nije poznat, kao ni podatci o naseobinskim, privrednim i drugim aspektima života neolitičkih zajednica na toj lokaciji. Zabilježena zapažanja na terenu i prikupljeni materijal do danas su ostali od velike koristi pri razmatranju aktivnosti neolitičkih zajednica na širem području Islama Grčkog, pogotovo ako se u obzir uzme i činjenica da je taj kraj miniran u vrijeme Domovinskog rata, od kada mu je pristup znatno ograničen.

Uz Š. Batovića, područje Islama Grčkog osamdesetih godina 20. stoljeća obilazio je i M. Savić, nekadašnji kustos Zavičajnog muzeja Benkovac. On je nedaleko od Graduša – Lokve, uz cestu koja iz Islama Grčkog vodi prema Islamu Latinskom, uz ulomke keramičkih posuda ukrašenih tipičnim danilskim i hvarskim stilom pronašao i neobičan, djelomično sačuvan keramički nalaz kojem je posvećen ovaj rad (T. I). Točni podatci o arheološkom kontekstu nalaza nedostaju. Interesantno je spomenuti da je s navedenim nalazima prikupljen i manji broj ulomaka ukrašenih tipičnim impreso tehnikama (Sl. 2). Riječ je o nalazima

unclear, as well as the information about the residential, economic and other aspects of life of the Neolithic communities at this location. Recorded field observations and collected material have remained very useful in consideration of activities of the Neolithic communities in the wider area of Islam Grčki, especially if we have in mind that it became an area of restricted access after the Croatian War of Independence as it was mined.

Except for Š. Batović, the region of Islam Grčki was surveyed in 1980s by M. Savić, the curator of the Regional Museum of Benkovac at the time. In addition to potsherds decorated in typical Danilo and Hvar styles, he found an unusual, partially preserved ceramic find that is discussed in this paper (T. I), along the road from Islam Grčki to Islam Latinski, near the site of Graduša – Lokve. Exact data about the archaeological context of the find are missing. It is worth mentioning that a small number of sherds decorated by typical impressed ware techniques were collected with the mentioned finds (Fig. 2). These finds suggest that life in

na temelju kojih je moguće pretpostaviti da se život na širem prostoru Graduša – Lokve odvijao tijekom svih vremenskih i razvojnih stupnjeva neolitika, kao što je to slučaj na sličnim pozicijama u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, primjerice na Barici u Smilčiću⁸ i Baricama u Benkovcu.⁹ Arheološka građa koju je prikupio M. Savić pohranjena je u Zavičajnom muzeju Benkovac, a do danas nije objavljena.¹⁰

OPIS PREDMETA

Keramički predmet izrađen je od gline s primjesama drobljenog vapnenca. Primjese se jasno naziru po cijelom predmetu. Predmet je dobro pečen, a njegova boja varira između smeđe i tamnosmeđe (Sl. 3). Cijela površina je fino uglačana. Kvalitetom izrade on odgovara najfinije izrađenim danilskim keramičkim izrađevinama. Oblikom predmet podsjeća na stilizirani S ili Z motiv. Gornja strana predmeta po rubovima je zaravnana, a u sredini se nalazi plitko, ovalno udubljenje. Donja strana sačuvana je djelomično (Sl. 4). Na toj strani evidentno je udubljenje nastalo puknućem, tj. odvajanjem od ostataka keramičkog dijela predmeta, čiji oblik i dimenzije nisu poznati. Unatoč puknuću i djelomičnom oštećenju predmeta, sa sigurnošću se može reći da ukras nije izveden na gornjoj, donjoj i bočnim stranama (T. I). Ostatak predmeta bogato je ukrašen kombinacijom dviju tehnika – urezivanja i inkrustiranja. Od vrha do dna predmeta paralelno se izmjenjuju urezivanjem izvedene cikcak linije i trake spojenih rombova ispunjenih kratkim urezima (Sl. 3). Prema sačuvanim ostatcima, čini se da su svi urezi bili ispunjeni crvenom inkrustacijom. Ukupna visina keramičkog predmeta iznosi 5,3 cm, najveća širina 5,1 cm, a debljina 2,2 cm.

⁸ Š. BATOVIĆ, 1979, 481; Š. BATOVIĆ, 1990, 28.

⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2012.

¹⁰ Keramika pripisana kulturi impreso keramike spomenuta je u neobjavljenom doktorskom radu autorice ovog članka (K. HORVAT, 2017, 43).

the wider area of Graduša – Lokve continued through all chronological and developmental stages of the Neolithic, as on similar positions in northern and central Dalmatia, for instance in Barica in Smilčić,⁸ and Barice in Benkovac.⁹ Archaeological material collected by M. Savić was deposited in the Regional Museum in Benkovac, still waiting for publication.¹⁰

FIND DESCRIPTION

Ceramic object was made of clay with crushed limestone inclusions that are visible on the entire object. It is well fired, with color varying from brown to dark brown (Fig. 3). Entire surface is finely polished. Owing to high quality of craftsmanship, it corresponds to the best examples of the Danilo pottery. The object is reminiscent of the stylized S or Z motif in its shape. Upper side of the object was flattened on the edges, and a shallow, oval recess is in the middle. Lower side is preserved only partially (Fig. 4). On that side one can recognize a recess resulting from break, that is from detachment from the rest of the ceramic part of the object, whose form and dimensions are unknown. Despite the break and partially damaged condition, we can state with certainty that the decoration was not executed on the upper, lower and lateral sides (T. I). The rest of the object is elaborately decorated by a combination of two techniques – incision and encrustation. Incised zig-zag lines and bands of connected rhombs filled with short notches alternate parallelly from the top to the bottom of the object (Fig. 3). Judging from the preserved remains, it seems that all notches were filled with red encrustation. Total height of the ceramic object is 5.3cm, the biggest width 5.1cm, and thickness 2.2cm.

⁸ Š. BATOVIĆ, 1979, 481; Š. BATOVIĆ, 1990, 28.

⁹ B. MARIJANOVIĆ, 2012.

¹⁰ Pottery attributed to the Impressed Ware culture was mentioned in the unpublished doctoral dissertation by the author of this paper (K. HORVAT, 2017, 43).

SLIKA 3. *Predmet iz Islama Grčkog – prednja i gornja strana* (foto: P. Igljić)
FIGURE 3 *Object from Islam Grčki – front and upper side* (photo by P. Igljić)

SLIKA 4. *Predmet iz Islama Grčkog – pogled prema donjoj, oštećenoj i prednjoj strani* (foto: P. Igljić)
FIGURE 4 *Object from Islam Grčki – view of the front and lower, damaged side* (photo by P. Igljić)

ANALOGIJE

Prema dosad objavljenom materijalu pripisanom jadranskom neolitiku, najbliže analogije opisanom predmetu javljaju se u srednjem i kasnom neolitiku, i to u sklopu koštanih igala i keramičkih plastičnih izrađevina svrstanih u skupinu tzv. ljudskih zvonolikih ili ljevkastih likova.¹¹

Prvoj skupini predmeta pripadaju tri nalaza; jedan iz Lisičića kod Konjica, jedan iz Pokrovnika i jedan iz Smilčića, a drugoj skupini jedan nalaz iz Smilčića.

Od četiriju glačanih koštanih igala pronađenih 1953. godine na nalazištu kasnog neolitika u Lisičićima kod Konjica, A. Benac kao najljepšu izdvaja onu s glavom koja završava u obliku stilizirane zmije, djelomično sačuvane (T. II, 1).¹² Iгла nije dodatno ukrašena, a kontekst nalaza nije naveden. Zmija je u ovom slučaju povezana sa štovanjem smrti u naselju koje obiluje heliolatrijskim i astralnim kultovima.¹³

Drugi primjerak potječe s nalazišta Pokrovnik. Riječ je o gornjem dijelu djelomično sačuvanog, perforiranog glačanog koštanog predmeta.¹⁴ Zmijoliki završetak kod ovog se primjerka nalazi pri vrhu igle, koja se nastavlja u spiralno savijenu glavu oblikovanu u glavu ovna. Bočne strane predmeta i zmijoliki dio ukrašeni su tehnikom urezivanja. Na zmijolikom dijelu urezi su formirani u šrafirane trokute, a na bočnim stranama predmeta dvjema paralelnim linijama, unutar kojih su izvedeni sitni kosi urezi (T. II, 3). Nalaz potječe iz površinskog sloja, a pripisan je srednjem neolitiku, tj. danilskoj kulturi. Na temelju oblikovanja i ukrasa, koštanom predmetu istraživač pripisuje simbolično značenje u vezi sa stočarstvom, odnosno kultom plodnosti.¹⁵

¹¹ Š. BATOVIĆ, 1979, 548.

¹² A. BENAC, 1955, 59, T. XII 15; A. BENAC, 1958, 40, T. VIII 1.

¹³ A. BENAC, 2012, 19.

¹⁴ Z. BRUSIĆ, 2008, T. LX 2.

¹⁵ Z. BRUSIĆ, 2008, 58–59.

ANALOGIES

In the published material attributed to the Adriatic Neolithic, the closest analogies for the described artifact can be found in the Middle and Late Neolithic, among bone pins and sculptural ceramic objects classified to the group of the so-called anthropomorphic bell-shaped or funnel-shaped figures.¹¹

The first group of objects comprises three finds from the following sites: Lisičići near Konjic, Pokrovnik and Smilčić. One find from Smilčić is classified to the other group.

Out of four polished bone pins found in 1953 at the Late Neolithic site in Lisičići near Konjic, A. Benac distinguishes a pin with the head ending in shape of a stylized snake as the most beautiful example (T. II, 1).¹² The pin was not additionally decorated, and the context was not mentioned. In this case the snake was associated with death veneration in a settlement that abounds in heliolatric and astral cults.¹³

The second example was found at the site of Pokrovnik. It is the upper section of partially preserved, perforated polished bone object.¹⁴ Serpentine ending in this example is located near the tip of the pin that grows into a spirally bent head modeled like a ram's head. Lateral sides of the object and serpentine part are decorated by using the technique of incision. Notches form hatched triangles on the snake-shaped part, and lateral parts of the object are decorated by small oblique incisions between parallel lines (T. II, 3). The find was recovered from the surface layer, and it was attributed to the Middle Neolithic, that is the Danilo culture. The researcher ascribed symbolical meaning related to herding, that is the cult of fertility to the object, on the basis of modeling

¹¹ Š. BATOVIĆ, 1979, 548.

¹² A. BENAC, 1955, 59, T. XII 15; A. BENAC, 1958, 40, T. VIII 1.

¹³ A. BENAC, 2012, 19.

¹⁴ Z. BRUSIĆ, 2008, T. LX 2.

Na neolitičkom nalazištu u Smilčiću također je pronađena koštana igla s glavom u obliku stilizirane zmije (T. II, 2).¹⁶ Š. Batović je pripisuje hvarskoj kulturi i uspoređuje s onom iz Lisičića, s kojom je osim oblikovanja glave prema istraživaču povezuje i funkcija u kultu zmije kao podzemnog božanstva.¹⁷ Na istom nalazištu pronađeno je i više od 100 uglavnom fragmentiranih keramičkih ulomaka predmeta gornjeg punog i donjeg koničnog, šupljeg baznog dijela. Riječ je o predmetima koje različiti autori različito nazivaju i tumače,¹⁸ a za koje će u ovom radu biti korišten naziv ljevka-sti predmeti. Među tom skupinom nalaza sa Smilčića u ovom kontekstu valja spomenuti jedan primjerak kod kojeg je donji konični dio izveden tako da imitira tordirani ukras, a koji na vrhu završava sa savijenom zmijom prema tumačenju istraživača (T. II, 6).¹⁹ Nalaz je pripisan zadnjim stupnjevima danilske kulture, a kontekst nalaza nije naveden.²⁰ Gornji dio tog predmeta tipološki je najbliži nalazu iz Islama Grčkog, za razliku od kojeg nema ukras.

Danilska i hvarska kultura znatno su utjecale na butmirsku kulturu. Utjecaji se očituju u materijalnoj i u duhovnoj kulturi. Ne iznenađuje stoga pojava istovrsnih ljevkastih keramičkih predmeta i na području te kulture.²¹ Među spomenutim predmetima, u ovom su kontekstu najzanimljiviji oni pseudotordirani i oni koji na vrhu završavaju stiliziranom životinjskom glavom.²² Iako među tim primjercima ne postoji ni jedan identičan primjerku iz Smilčića sa stiliziranim S/Z motivom na vrhu, nije isključeno da su neki primjerci kojima vrh nije sačuvan mogli završavati upravo tako.

Premda rijetki, S motivi koji podsjećaju na stiliziranu zmiju pojavljuju se i u vidu aplikacija na nekoliko keramičkih posuda iz Danila

and decoration.¹⁵

A bone pin with head in shape of a stylized snake was also found at the Neolithic site in Smilčić (T. II, 2).¹⁶ Š. Batović attributed it to the Hvar culture and compared it to the example from Lisičići, associating them both with the cult of the snake as chthonic deity.¹⁷ Over 100 mostly fragmented ceramic pieces of the objects with full upper and hollow lower, conical part were found at the same site. Different authors offer various names and interpretations for these objects,¹⁸ but in this paper we will use the term funnel-shaped objects. Among this group of finds from Smilčić in this context we need to mention an example whose lower conical part was modeled as an imitation of twisted decoration, that ends in shape of a bent snake at the top, according to the researcher's interpretation (T. II, 6).¹⁹ The find was ascribed to the last stages of the Danilo culture, and the find context was not elaborated.²⁰ Upper part of that object is most similar to the find from Islam Grčki in typological terms, only it was not decorated.

The Danilo and Hvar cultures had significant influence on the Butmir culture both in material and spiritual sphere. Therefore the appearance of identical funnel-shaped objects in the area of this culture is not surprising.²¹ Among the mentioned objects, the pseudo-twisted ones ending with stylized animal head are most interesting in this context.²² Although none of the Butmir examples is identical to the artifacts from Smilčić with stylized S/Z motifs at the top, it is possible that some examples without the preserved top could have had an identical ending.

Although uncommon, the S motifs resembling stylized snake appear as appliqués on

¹⁶ Š. BATOVIĆ, 1979, 588, T. LXXXIX 3.

¹⁷ Š. BATOVIĆ, 1979, 612.

¹⁸ Š. BATOVIĆ, 1968.

¹⁹ Š. BATOVIĆ, 1979, 549, T. XCII 5.

²⁰ Š. BATOVIĆ, 1968, 8, 41-42.

²¹ W. RADIMSKY, M. HOERNES, 1985, 19.

²² Š. BATOVIĆ, 1968, 16.

¹⁵ Z. BRUSIĆ, 2008, 58-59.

¹⁶ Š. BATOVIĆ, 1979, 588, T. LXXXIX 3.

¹⁷ Š. BATOVIĆ, 1979, 612.

¹⁸ Š. BATOVIĆ, 1968.

¹⁹ Š. BATOVIĆ, 1979, 549, T. XCII 5.

²⁰ Š. BATOVIĆ, 1968, 8, 41-42.

²¹ W. RADIMSKY, M. HOERNES, 1985, 19.

²² Š. BATOVIĆ, 1968, 16.

(T. II, 4)²³ i Lisičića²⁴, te na jednom malom glinenom predmetu iz Krivača kod Bribira (T. II, 5). Riječ je o šupljem predmetu, na čijem su vrhu formirani plastični roščići i plastični spiralni motivi protumačeni kao prikazi zmija (T. II, 5).²⁵ Slučajan površinski nalaz P. Korošec na temelju oblika i ukrasa pripisuje izradvinama kulturnog karaktera danilske ili hvarske kulture.²⁶ Slični, reljefno ukrašeni keramički predmeti nisu poznati u neolitiku istočnog Jadrana.

Predmeti na kojima se javljaju stilizirani prikazi zmija poznati su i izvan istočnog Jadrana. Na nekim od intrigantnijih svjetskih arheoloških nalazišta otkriveni su tako brojni nalazi koji nesumnjivo potvrđuju da su zmije imale važnu ulogu već u simboličkom svijetu zajednica pretkeramičkog neolitika Mezopotamije. Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Jerf el Ahmar, Tell Qaramel, Körtik Tepe, Nevali Cori, Hallan Çemi i Cafer Höyük, samo su neki od njih. Ondje su zmije jedan od omiljenih figurativnih motiva na monolitnim T stupovima i kamenim skulpturama, pogotovo u objektima kulturnog karaktera.²⁷ Osim toga, reljefno i urezivanjem izvedene zmije se pojavljuju i na kamenim posudama, ukrašenim kamenim oblutcima (T. III, 6, 7) i koštanim artefaktima. Zanimljivo je da ti nalazi potječu i iz naseobinskih i iz grobnih konteksta.²⁸

Vremenski i prostorno bliži nalazi zanimljivi u ovom kontekstu potječu s Vlasca i Lepenskog vira (kultura Lepenskog vira). Riječ je o koštanim predmetima koji po oblikovanju i/ili ukrasu podsjećaju na zmiju.²⁹ Iz iste regije potječu i neki neolitički nalazi. Tako se na nalazištu ranog i srednjeg neolitika u Donjoj Branjevini među apliciranim ukrasima starčevačkih

several ceramic vessels from Danilo (T. II, 4)²³ and Lisičići²⁴, and on one small clay object from Krivače near Bribir (T. II, 5). It is a hollow object with horn-like protrusions and spiral motifs on the top interpreted as snake depictions (T. II, 5).²⁵ Stray surface find is ascribed to the cult artifacts of the Danilo and Hvar cultures by P. Korošec.²⁶ Similar ceramic objects with relief decoration were not recorded in the eastern Adriatic Neolithic.

Objects with stylized depictions of snakes are known outside the eastern Adriatic. Some of the most intriguing archaeological sites in the world yielded a number of finds that confirm beyond doubt that snakes played an important role in symbolical world of the communities in the Pre-Pottery Neolithic in Mesopotamia. Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Jerf el Ahmar, Tell Qaramel, Körtik Tepe, Nevali Cori, Hallan Çemi and Cafer Höyük are only some of these sites. In this region snakes are one of favourite figural motifs on the monolithic T-shaped pillars and stone sculptures, especially in the structures of cult character.²⁷ Besides, incised and relief snakes appear on stone vessels, decorated with stone pebbles (T. III, 6, 7), and on bone artifacts. It is interesting that these finds originate from both residential and funerary contexts.²⁸

Comparable finds in both spatial and chronological terms in this context were found in Vlasac and Lepenski Vir (Lepenski Vir culture). These are bone objects resembling a snake in shape and/or decoration.²⁹ Some Neolithic finds originate from the same region. Thus stylized depictions of snakes can be found among the applied ornaments on the Starčevo censors and painted motifs on ceram-

²³ J. KOROŠEC, 1964, 32, T. 33, 3, 5.

²⁴ A. BENAC, 1955, T. II, 23.

²⁵ P. KOROŠEC, 1973, 167-169.

²⁶ P. KOROŠEC, 1973, 170.

²⁷ V. ÖZKAYA, A. COŞKUN, 2011; R. F. MAZUROVSKI, Y. KANJOU, 2012; M. BENZ, J. BAUER, 2014; B. ÇELİK, 2016.

²⁸ J. PETERS, K. SCHMIDT, 2004; H. HAUPTMANN, 2011.

²⁹ D. SREJOVIĆ, 1979, T. II 1, T. VII 7.

²³ J. KOROŠEC, 1964, 32, T. 33, 3, 5.

²⁴ A. BENAC, 1955, T. II, 23.

²⁵ P. KOROŠEC, 1973, 167-169.

²⁶ P. KOROŠEC, 1973, 170.

²⁷ V. ÖZKAYA, A. COŞKUN, 2011; R. F. MAZUROVSKI, Y. KANJOU, 2012; M. BENZ, J. BAUER, 2014; B. ÇELİK, 2016.

²⁸ J. PETERS, K. SCHMIDT, 2004; H. HAUPTMANN, 2011.

²⁹ D. SREJOVIĆ, 1979, T. II 1, T. VII 7.

kadionica i slikanim motivima izvedenim na keramičkim posudama pojavljuju stilizirani prikazi zmija (T. III, 3, 4).³⁰ Već samo povezivanje zmija s posudama vjerojatno kulturnog karaktera ide u prilog njihovoj vjerojatnoj ulozi u kultu starčevačkih populacija, koje su zmiju prikazivale i u figuralnoj plastici. O tome svjedoče dvije figurice zmije pronađene na istom lokalitetu tijekom istraživanja provedenih sredinom 20. stoljeća.³¹

Na istom se prostoru zmija javlja u vidu figuralne plastike i u vinčanskoj kulturi. Najpoznatiji nalaz tog tipa otkriven je unutar neolitičke kuće na nalazištu Predionica. Riječ je o fragmentiranom keramičkom nalazu koji prikazuje sklopčanu zmiju tijela ukrašenog urezanim cik-cak motivima i točkastim ubodima (T. III, 2).³² S obzirom na kontekst nalaza, istraživač zmiju tumači kao simbol čuvara kuće/kućnog ognjišta.³³

M. Gimbutas u glasovitim knjigama posvećenim bogovima ranih europskih sjedilačkih zajednica također spominje zmiju kao važan i dugotrajan simbol.³⁴ Osim nekih već spomenutih nalaza, ona skreće pozornost na sjedeću terakotnu antropomorfnu figurinu otkrivenu u kulturnom objektu u Achilleionu, s urezanim „zmijskim“ motivima na rukama (T. III, 5),³⁵ te na keramičku posudu iz Kukove Mogile u Bugarskoj, kakve su prema autorici korištene u kulturnim ritualima vjerojatno povezanim sa simbolima Sunca (T. III, 1).³⁶

U eneolitiku pojava motiva koji prema nekim autorima prikazuju zmije najviše do izražaja dolazi kod zajednica Cucuteni-Tripolie kulture.³⁷ Na jadranskom području slični motivi u tom razdoblju zasad nisu poznati. Njihov

ic vessels from the Early and Middle Neolithic site in Donja Branjevina (T. III, 3, 4).³⁰ Mere association of snakes with vessels of probably cult character supports their possible role in the cult of the Starčevo populations that also modeled snakes in figural form as evidenced by two snake figurines recovered from the same site during the excavations conducted in the mid-20th century.³¹

In the same area the snake is represented as a figural sculpture in the Vinča culture. The best known example of this type was found in a Neolithic house at the site of Predionica. It is a fragmented ceramic find representing a coiled snake whose body is decorated by incised zig-zag motifs and dotted punctures (T. III, 2).³² Considering the context of the find, the researchers interpreted the snake as a symbol of home/hearth keeper.³³

M. Gimbutas in her renowned books dealing with the gods of the early European sedentary communities also mentions snake as an important and long-lasting symbol.³⁴ In addition to some previously mentioned finds she paid attention to a seated anthropomorphic terracotta figurine discovered in the cult structure in Achilleion, with incised “snake” motifs on arms (T. III, 5),³⁵ and a ceramic vessel from Kukova Mogila in Bulgaria, that were used, according to the author, in the cult rituals probably associated with solar symbols (T. III, 1).³⁶

In the Eneolithic, motifs that might represent snakes, according to some authors, are most prominent in the Cucuteni-Tripolie culture.³⁷ Similar motifs from the same period have not been recorded in the Adriatic region. Their widespread use was documented in the

³⁰ S. KARMANSKI, 2005, 39, 44, T. XX 5, 6, T. XXVII, T. XXVIII.

³¹ S. KARMANSKI, 1968, 28.

³² R. GALOVIĆ, 1959, T. 6 1.

³³ R. GALOVIĆ, 1959, 25.

³⁴ M. GIMBUTAS, 1989, 122; M. GIMBUTAS, 1996, 102.

³⁵ M. GIMBUTAS, 1974, Fig. 31; M. GIMBUTAS, 1989, 215-216.

³⁶ M. GIMBUTAS, 1996, 94.

³⁷ I. PALAGUTA, 2016.

³⁰ S. KARMANSKI, 2005, 39, 44, T. XX 5, 6, T. XXVII, T. XXVIII.

³¹ S. KARMANSKI, 1968, 28.

³² R. GALOVIĆ, 1959, T. 6 1.

³³ R. GALOVIĆ, 1959, 25.

³⁴ M. GIMBUTAS, 1989, 122; M. GIMBUTAS, 1996, 102.

³⁵ M. GIMBUTAS, 1974, Fig. 31; M. GIMBUTAS, 1989, 215-216.

³⁶ M. GIMBUTAS, 1996, 94.

³⁷ I. PALAGUTA, 2016.

va široka uporaba zabilježena je na istočnom Jadranu ponovno tek od željeznog doba, od kada zmija postaje vrlo omiljen i čest motiv, ali i važan kulturni simbol.³⁸

INTERPRETACIJA NALAZA

Stilizirani simbolični prikazi jedna su od najintrigantnijih pojava u prapovijesnoj arheologiji. Oni ne kriju samo sliku svijeta i ambijenta u kojem su prapovijesne zajednice živjele, nego i strah, poštovanje, povjerenje i razne druge osjećaje i preokupacije na osobnom i na kolektivnom nivou. Neki od tih simbola, poput sunca ili križa, zadržani su od prapovijesti do danas. Nekih više nema. Kod nekih je simbolika ostala ista, a kod nekih se ona mijenjala ovisno o društvenim, ekonomskim i drugim okolnostima. Funkcija predmeta i simbola također je mogla varirati između utilitarnog i simboličnog/kulturnog.

Odrediti funkciju bez točnog arheološkog konteksta koji bi upućivao na kulturni smisao predmeta, vrlo je teško kada su u pitanju prapovijesni nalazi. U obzir treba uzeti i činjenicu da su neki predmeti mogli služiti više puta u različite kulturne svrhe, odnosno da se njihova kulturna uloga mogla mijenjati ovisno o potrebama pojedinca ili zajednice, kao što je to vjerojatno slučaj kod antropomorfne plastike ili kulturnih ritona.³⁹ Ne treba zaboraviti ni to da su neki predmeti izgubili kulturni karakter i poprimili utilitarni nakon što je predmet iskorišten za specifičnu prigodu, kada gubi smisao i vrijednost. Slijedom navedenog, čak ni intaktni položaj nalaza ne mora nužno pomoći pri njegovu tumačenju.

Na području istočnog Jadrana raznovrsni simbolički prikazi i predmeti prvi se put u punom jeku javljaju u neolitik i to kod zajednica srednjoneolitičke danilske i kasnoneolitičke

eastern Adriatic only from the Iron Age, when snakes became a popular and common motif, but also an important cult symbol.³⁸

INTERPRETATION OF THE FINDS

Stylized symbolical depictions are one of the most intriguing phenomena in prehistoric archaeology. They do not refer only to the image of the world and environment inhabited by the prehistoric communities, but also to fear, respect, trust and various other feelings and preoccupations at personal and collective level. Some of these symbols such as the sun or cross, have been retained from prehistory to the present day, some are gone. Some kept the same symbolism, and in some cases it changed depending on the social, economic and other circumstances. Function of the object and symbol could also sway between the utilitarian and the symbolical/cult.

It is very difficult to determine function of a prehistoric artifact without exact archaeological context that might indicate the cult character of the object. We also need to keep in mind that some objects might have been used several times for different cult purposes, that is their cult function might have changed depending on the needs of an individual or entire community, as probably in the case of anthropomorphic sculptures and cult rhyta.³⁹ It is also worth mentioning that some objects lost their cult character and became utilitarian after they were used for a specific event, losing their meaning and value. Therefore interpretation of the find can remain vague despite its intact position.

In the eastern Adriatic region diverse symbolical depictions and objects appear in full swing for the first time in the Neolithic, with the communities of the Middle Neolithic

³⁸ A. BENAC, 2012, 20–23; A. STIPČEVIĆ, 1981, 47, 57–58.

³⁹ L. E. TALALAY, 1993, 38; B. MARIJANOVIĆ, 2009, 104–105.

³⁸ A. BENAC, 2012, 20–23; A. STIPČEVIĆ, 1981, 47, 57–58.

³⁹ L. E. TALALAY, 1993, 38; B. MARIJANOVIĆ, 2009, 104–105.

SLIKA 5. *Zmija poskok* ([https://www.dalmacijadanas.hr/oprez-pojavili-se-poskoci/26. 11. 2020.](https://www.dalmacijadanas.hr/oprez-pojavili-se-poskoci/26.11.2020))

FIGURE 5 *Horned viper* ([https://www.dalmacijadanas.hr/oprez-pojavili-se-poskoci/November 26, 2020](https://www.dalmacijadanas.hr/oprez-pojavili-se-poskoci/November26,2020))

hvarske kulture. Najpoznatiji nalazi tog tipa svakako su kulturni ritoni⁴⁰ i ljevčasti keramički predmeti.⁴¹ Riječ je o predmetima kojima se pridaje simbolička uloga u duhovnom ili religijsko-magijskom svijetu neolitičkih zajednica, kod kojih je kult plodnosti bez sumnje imao dominantno mjesto u religijskom svijetu. Taj se kult manifestirao u vidu različitih keramičkih plastičnih, koštanih i drugih izrađevina, a možda i kroz predmet kojem je posvećen ovaj rad. On je, nažalost, pronađen izvan arheološkog konteksta koji bi eventualno sugerirao njegovu funkciju i u kojem bi možda bilo moguće evidentirati dio koji nedostaje. Zbog toga se pri interpretaciji tog nalaza moguće voditi jedino njegovim oblikom, ukrasom (motivima), te poznatim analogijama na jadranskom području i izvan njega.

U oblikovnom pogledu, predmet najviše asocira na stiliziranu zmiju s cik-cak šarama (Sl. 5). Od mnogih vrsta zmija na području

Danilo and Late Neolithic Hvar cultures. The most famous finds of this type are definitely the cult rhyta⁴⁰ and funnel-shaped ceramic objects⁴¹ that are associated with symbolical role in spiritual or religious/magical sphere of the Neolithic communities whose religious world was doubtlessly dominated by the cult of fertility. This cult was manifested in form of various artifacts made of ceramic, bone and other materials, and possibly also in the object presented in this paper. Unfortunately it was found outside the archaeological context that might provide its missing part and possibly suggest its function. Therefore in the interpretation of this find we can rely only on its form, decoration (motif), and analogies from the Adriatic and other regions.

In morphological terms, the object is most similar to a stylized snake with a zig-zag pattern (Fig. 5). Out of a number of snakes from Europe and Asia, two vipers correspond to this

⁴⁰ Š. BATOVIĆ, 1979, 557; B. ČOVIĆ, 1976, 24.

⁴¹ Š. BATOVIĆ, 1968.

⁴⁰ Š. BATOVIĆ, 1979, 557; B. ČOVIĆ, 1976, 24.

⁴¹ Š. BATOVIĆ, 1968.

Europe i Azije, ovom opisu najviše odgovaraju dvije zmijske otrovnice – poskok i riđovka. Osim po vrhu glave, te zmijske moguće je prepoznati po karakterističnoj tamnoj vijugavoj liniji na tijelu (Sl. 5). Istu cik-cak šaru na leđima ima i planinski žutokrug, koji je uz spomenute vrste danas u Hrvatskoj treća poznata zmijska otrovnica.⁴² Riječ je o opasnim i vrlo nepredvidljivim vrstama zmijske, koje su pobuđivale zanimanje još od prapovijesnih vremena, o čemu nedvojbeno svjedoče neki prije spomenuti nalazi.

U svijetu neolitičkog čovjeka, kojem su glavne religijske koncepcije bile povezane s različitim aspektima plodnosti i svijesti o cikličkim obnovama, zmijska koja se kreće između vidljivog (nadzemnog) i nevidljivog (podzemnog) svijeta, morala je imati posebnu ulogu. Na umu treba imati i činjenicu da zmijske nekoliko puta godišnje odbacuju staru kožu. Staru kožu ili „svlak“ skidaju u jednom komadu, trljajući se o travu i granje.⁴³ Zmijska svlačenjem kože simbolizira oporavak, odnosno ponovno rođenje. U starim vjerovanjima o krugu života, umiranju i ponovnom rađanju, zmijska je mogla simbolizirati i nove generacije.⁴⁴ Istu simboliku možemo povezati s polaganjem jaja kod nekih vrsta, što je snažan vizualni simbol rađanja.

Aktivno sudjelovanje zmijske u duhovnom životu neolitičkih zajednica pretpostavili su već neki od najvažnijih europskih prapovjesničara. M. Gimbutas zmijsku prepoznaje kao trajan simbol u prapovijesti Europe, u kojoj je taj simbol povezan sa stvaranjem života i njegovom vitalnošću, životnom energijom i regeneracijom, pogotovo ako je prikazana u kombinaciji sa Sunčevim diskom, kao na prije spomenutoj posudi iz Kukove Mogile.⁴⁵ Osim toga, prema istoj autorici, zmijska je i htonski i misterijski simbol,⁴⁶ životinja koja izlazi iz du-

description – horned viper (*vipera ammodytes*) and common European viper (*vipera berus*). Except by the top of the head, these snakes can be distinguished by characteristic dark wavy line on the body (Fig. 5). The same zig-zag pattern can be found on a meadow viper (*vipera ursinii*), that is the third known venomous snake in Croatia.⁴² These are very dangerous and unpredictable snake species that aroused interest back from prehistory, which is confirmed beyond doubt by some of the previously mentioned finds.

In the world of a Neolithic man, whose main religious concepts were associated with various aspects of fertility and awareness of cyclical renewals, a snake moving between visible (above-ground) and invisible (underground) world, must have played a special role. We should keep in mind that snakes shed their skin several times a year. They molt their old skin in one piece, rubbing against grass and wood⁴³ thus symbolizing regeneration or rebirth. In old beliefs about the circle of life, dying and rebirth, the snake could symbolize new generations.⁴⁴ The same symbolism can be associated with laying eggs in some species, which is a strong visual symbol of birth.

Active participation of the snake in the spiritual life of the Neolithic communities was assumed by some of the most important European scholars dealing with prehistory. M. Gimbutas recognizes the snake as a permanent symbol in prehistory of Europe, where this symbol is associated with the creation of life and its vitality, life energy and regeneration, especially if it is portrayed in combination with the sun's disc, as on the previously mentioned vessel from Kukova Mogila.⁴⁵ Besides, according to the same author, the snake is chthonic and mystic symbol,⁴⁶ an animal coming out

⁴² Državni zavod za zaštitu prirode, 2008. | www.dzsp.hr, 2., 7.

⁴³ Državni zavod za zaštitu prirode, 2008. | www.dzsp.hr, 2., 29.

⁴⁴ A. ÄNGGÅRD, 2014, 60.

⁴⁵ M. GIMBUTAS, 1996, 102.

⁴⁶ Zmijsku kao čuvaricu kućnog ognjišta, simbol plodnosti, de-

⁴² Državni zavod za zaštitu prirode, 2008. | www.dzsp.hr, 2., 7.

⁴³ Državni zavod za zaštitu prirode, 2008. | www.dzsp.hr, 2., 29.

⁴⁴ A. ÄNGGÅRD, 2014, 60.

⁴⁵ M. GIMBUTAS, 1996, 102.

⁴⁶ A. Stipčević in his study of symbols in the Illyrian commu-

bina iz kojih izvire voda.⁴⁷ A. Golan zmiju do-
vodi u vezu s duhovima predaka, plodnošću i
zaštitnicima kuće⁴⁸, što je kod nekih europskih
zajednica zadržano do danas (npr. na području
Kosova⁴⁹). M. Benz i J. Bauer naglašavaju da
su zmije sveprisutni simbol tijekom ranog ho-
locena, te da se njihovo simbolično značenje
vjerojatno razlikovalo od zajednice do zajed-
nice, zbog čega im ne treba tražiti univerzalno
značenje.⁵⁰

U neolitiku istočnog Jadrana zmiju kao
htonsku životinju povezanu s misterijem umi-
ranja i simbolom smrti interpretira A. Benac,
koji smatra da je zmija bila u kombinaciji s
heliolatrijskim ili astralnim kultovima.⁵¹ Na
temelju nalaza iz Pokrovnika (T. II, 3), Z.
Brusić zmiji pridaje dekorativni i kulturni karak-
ter povezan sa stočarstvom, odnosno kultom
plodnosti u širem smislu.⁵² Š. Batović među
mnogim životinjskim stiliziranim prikazima
u neolitiku istočnog Jadrana zmije prepoznaje
na vrhu prije spomenute koštane igle (T. II,
2) i keramičkog ljevkastog predmeta s neolitič-
kog naselja u Smilčiću (T. II, 6). Smatra da su
životinjske glave na vrhovima tih keramičkih
predmeta mogle predstavljati obredne maske
nošene u obredima povezanim s kultom plod-
nosti.⁵³ Sličnog je stajališta i D. Garašanin,
koja životinjske glave na istim predmetima
smatra maskama u vezi s magijskim i totemi-
stičkim obredima i plodnošću. Životinje u tom
kontekstu označuju likove predaka (toteme), a
kult predaka usko je povezan s obredima oko
plodnosti zemlje, životinja i ljudi.⁵⁴ Analogije
ovim keramičkim predmetima Š. Batović nalazi
na području Balkana i jugoistočne Europe

of depths wherefrom water springs.⁴⁷ A Golan
associates snakes with spirits of the ancestors,
fertility and home keepers,⁴⁸ which has been
retained in certain regions to the present day
(e.g. in Kosovo).⁴⁹ M. Benz and J. Bauer em-
phasize that snakes are omnipresent symbol in
the early Holocene, and that their symbolic
meaning probably differed in different com-
munities, which is why it is elusive to look for
their universal meaning.⁵⁰

In the Neolithic of the eastern Adriatic, snake
as a chthonic animal related to the mystery of
dying and symbol of death is interpreted by
A. Benac, who believes that the snake was as-
sociated with the heliolatric or astral cults.⁵¹
On the basis of the find from Pokrovnik (T.
II, 3), Z. Brusić associated the snake with dec-
orative and cult character related to herding,
that is the cult of fertility in the broad sense.⁵²
Among many stylized animal depictions from
the eastern Adriatic Neolithic, Š. Batović rec-
ognized snakes on previously mentioned tip
of the bone pin (T. II, 2) and on the top of
the ceramic funnel-shaped object from the
Neolithic settlement in Smilčić (T. II, 6). He
claims that the animal heads on tops of these
objects could have represented ritual masks
worn in the rituals related to the cult of fertili-
ty.⁵³ D. Garašanin has a similar opinion, inter-
preting animal heads on these objects as masks
related to magical and totemistic rituals and
fertility. Animals in that context denote figures
of ancestors (totems), and the cult of ancestors
is closely related to rituals concerning land fer-
tility, animals and humans.⁵⁴ Š. Batović finds

mona voda i htoničku životinju vidi i A. Stipčević pri raz-
matranju simbola kod Ilira. Autor smatra da ona također
može biti simbol vegetativne plodnosti povezane sa solar-
nim kultom (A. STIPČEVIĆ, 1981, 57–58).

⁴⁷ M. GIMBUTAS, 1989, 122.

⁴⁸ A. GOLAN, 1991, 109.

⁴⁹ F. DOLI, 2009.

⁵⁰ M. BENZ, J. BAUER, 2014, 12.

⁵¹ A. BENAC, 2012, 27.

⁵² Z. BRUSIĆ, 2008.

⁵³ Š. BATOVIĆ, 1979, 549, 559.

⁵⁴ D. GARAŠANIN, 1968, 244–251.

nities interprets the snake as a keeper of the hearth, symbol
of fertility, demon of waters and chthonic animal. The au-
thor also claims that it could be a symbol of vegetative fer-
tility associated with the solar cult (A. STIPČEVIĆ, 1981,
57–58).

⁴⁷ M. GIMBUTAS, 1989, 122.

⁴⁸ A. GOLAN, 1991, 109.

⁴⁹ F. DOLI, 2009.

⁵⁰ M. BENZ, J. BAUER, 2014, 12.

⁵¹ A. BENAC, 2012, 27.

⁵² Z. BRUSIĆ, 2008.

⁵³ Š. BATOVIĆ, 1979, 549, 559.

⁵⁴ D. GARAŠANIN, 1968, 244–251.

među nalazima pripisanim neolitiku i među nalazima iz mlađih prapovijesnih perioda.⁵⁵

Ako promatramo oblik i tehnološke karakteristike predmeta iz Islama Grčkog, najbližu analogiju među nalazima s područja istočnog Jadrana nalazimo u vrhu keramičkog ljevkastog predmeta iz Smilčića. Razlika je, međutim, u orijentaciji predmeta. Kod primjerka iz Smilčića vrh je postavljen horizontalno (T. III), a kod primjerka iz Islama Grčkog vertikalno, jednako položaju istog stiliziranog prikaza na vrhu koštanih igala (T. III). Iako se na temelju ravnog ruba i plitkog udubljenja koji predmetu daju stabilnost ne može posve isključiti mogućnost da je taj dio bio njegova baza/donja strana, analogije i puknuće sugeriraju da je izglednije da se taj dio nalazio na vrhu keramičkog predmeta. Dio koji nedostaje, nažalost, nije evidentiran među materijalom koji je prikupio osamdesetih godina 20. stoljeća M. Savić. Međutim, među keramičkim materijalom prikupljenim na položaju Graduša – Lokve u Islamu Grčkom sredinom 20. stoljeća, Š. Batović objavljuje fragmentirani ulomak glave goveda koji povezuje s obredima u vezi sa stočarstvom ili totemističkim vjerovanjima, te dva ulomka „ljudskih zvonolikih likova. Jedan ulomak predstavlja gornji puni stožasti dio, ali bez završetka na vrhu, bez ukrasa je, kakvi su rijetki, tek pri kraju neolitika, što potvrđuje njegovu tehniku izrade, bez primjesa, šupljikav i lagan. Drugi je dio zvonaste šuplje osnove, ukrašen istcrtkanim cik-cak vrpčama. Već smo ranije zaključili da je to stilizirana ljudska plastika koja označava muški lik, zvonasta tijela i različito stilizirane glave na vrhu, često s maskama, kao znak predaka, korištene možda i u obredima oko plodnosti i obožavanja sunca“.⁵⁶

Prvi nalaz od predmeta predstavljenog u ovom radu odudara po tehnološkim svojstvima, dok mu je drugi blizak po tehnologiji, ukrasu izvedenom urezivanjem i cik-cak motivima. Predstavlja li on njegov donji, bazni dio,

analogies for these objects in the regions of the Balkans and southeastern Europe, in the finds attributed to the Neolithic, but also some artifacts from younger prehistoric periods.⁵⁵

If we observe the form and technological characteristics of the object from Islam Grčki, the closest analogy among the finds from the eastern Adriatic region can be found in the top of a ceramic funnel-shaped object from Smilčić. The difference is however, in the object orientation. The top was placed horizontally on the example from Smilčić (T. III), and vertically on the specimen from Islam Grčki, corresponding to the position of the identical stylized depiction on the tip of the bone pins (T. III). Although the flat edge and shallow concavity that provide the stability to the object might suggest that this part was its base/lower side, analogies and break indicate that it is more likely that this part was at the top of the ceramic object. Unfortunately, the missing part was not recorded among the material collected in the 1980s by M. Savić. However, among the ceramic finds collected at the site of Graduša – Lokve in Islam Grčki in the mid-20th century, Š. Batović published a fragmented piece of bovine head associated with rituals related to herding or totemistic beliefs, and two fragments of “human bell-shaped figures. One fragment represents full conical upper part, but without the ending at the top, without decoration, which is rare, only by the end of the Neolithic, as confirmed by its production technique, without inclusions, porous and light. The second part has bell-shaped hollow base, decorated by hatched zig-zag bands. We have already concluded that it is a stylized anthropomorphic figurine representing a male figure, with bell-shaped body and variously stylized head at the top, often with masks, as a sign of ancestors, used possibly in the rituals concerning fertility and sun worship”.⁵⁶

The first find differs from the object present-

⁵⁵ Š. BATOVIĆ, 1987, T. VII-XVII.

⁵⁶ Š. BATOVIĆ, 1987, 27.

⁵⁵ Š. BATOVIĆ, 1987, T. VII-XVII.

⁵⁶ Š. BATOVIĆ, 1987, 27.

nije moguće utvrditi jer su mnogi predmeti te vrste bili ukrašeni istom tehnikom i motivima.⁵⁷ Važno je, međutim, da ta dva nalaza nedvojbeno potvrđuju zastupljenost i korištenje ljevkastih predmeta na neolitičkom nalazištu u Islamu Grčkom, s kojim je, po svemu sudeći, povezan predmet predstavljen u ovom radu. Slijedom navedenog, a uzimajući u obzir položaj puknuća na predmetu i analogije na jadranskom području, moguće je pretpostaviti da se keramički predmet iz Islama Grčkog nalazio na vrhu keramičkog ljevkastog predmeta nalik na onaj iz Smilčića (T. II, 6). Na temelju pregleda nalaza pripisanih toj keramičkoj kategoriji, posve je jasno da je oblikovanje njihovih gornjih dijelova variralo. Tako su poznati brojni primjerci sa zaobljenim kuglastim, zaravnanim ili plitko udubljenim vrhom, bradavičastim izbočenjima, falusoidnim, životinjskim ili ljudskim prikazima itd.⁵⁸ Posve identični primjerci dosad nisu evidentirani. Različito oblikovani vrhovi prema Š. Batoviću ne upućuju samo na vremenske razlike tih predmeta, nego i na promjene u obredima u kojima su oni korišteni.⁵⁹ Konsenzusa po pitanju konkretne funkcije tih predmeta nema, premda se istraživači slažu da je riječ o predmetima koji su imali određenu simboličnu namjenu povezanu s kultom plodnosti.⁶⁰ Iznimka su u tom kontekstu jedino neki primjerci iz Lisičića, kod kojih je prvotnu simboličnu zamijenila funkcionalna namjena. Drugim riječima, oni postaju poklopci ili posude.⁶¹

U vezi s pitanjem korištenja predmeta predstavljenog u radu, svakako valja obratiti pozornost na plitko udubljenje na njegovu vrhu. Ono nalikuje na mala udubljenja starčevačkih kulturnih stolića/oltara na četiri noge.⁶² Ta su udubljenja služila za simboličnu žrtvu, kakva

ed in this work in technological characteristics, while the other one is similar to it in terms of technology, incised decoration and zig-zag motifs. It remains unclear if it was its lower, base part as many objects of this kind were decorated by the same technique and identical motifs.⁵⁷ However, it is important that these two finds definitely confirm presence and use of funnel-shaped objects at the Neolithic site in Islam Grčki, that is most likely related to the object analyzed in this paper. Thus we can assume that the ceramic object from Islam Grčki was placed at the top of a funnel-shaped object resembling the one from Smilčić (T. II, 6), having in mind the position of the break on the object and analogies in the Adriatic area. Examination of the finds ascribed to this ceramic category reveals that modeling of their upper parts varied. There are a number of examples with rounded spherical, flattened or shallowly recessed top, nub-shaped protuberances; zoomorphic, anthropomorphic, and phallusoid depictions etc.⁵⁸ Absolutely identical examples have not been recorded so far. According to Š. Batović, variously modeled tops do not indicate only chronological differences between these objects, but also changes in rituals they were used in.⁵⁹ Consensus about the function of these objects has not been reached, though the researchers agree that these artifacts had a certain symbolical function related to the cult of fertility.⁶⁰ The only exception in that context can be found in some examples from Lisičići, in which the original symbolical function was replaced by the utilitarian one as they were used as lids or vessels.⁶¹

As for the question of usage of the object presented in the paper, we need to pay attention to a shallow concavity at its top. It resembles small concavities on the Starčevo cult tables/altars

⁵⁷ Š. BATOVIĆ, 1968.

⁵⁸ J. KOROŠEC, 1958, 60; Š. BATOVIĆ, 1968; Š. BATOVIĆ, 1979, 548–549.

⁵⁹ Š. BATOVIĆ, 1979, 558.

⁶⁰ J. KOROŠEC, 1958, 60; A. STIPČEVIĆ, 1963, 8; A. BENAC, 1964, 78; Š. BATOVIĆ, 1979, 558.

⁶¹ A. BENAC, 1958, T. IX 5, T. X 1; Š. BATOVIĆ, 1979, 604.

⁶² K. MINICHREITER, 2002, 13–14.

⁵⁷ Š. BATOVIĆ, 1968.

⁵⁸ J. KOROŠEC, 1958, 60; Š. BATOVIĆ, 1968; Š. BATOVIĆ, 1979, 548–549.

⁵⁹ Š. BATOVIĆ, 1979, 558.

⁶⁰ J. KOROŠEC, 1958, 60; A. STIPČEVIĆ, 1963, 8; A. BENAC, 1964, 78; Š. BATOVIĆ, 1979, 558.

⁶¹ A. BENAC, 1958, T. IX 5, T. X 1; Š. BATOVIĆ, 1979, 604.

je u neolitiku istočnog Jadrana možda mogla biti prinesena i na vrhu predmeta predstavljenog u radu. Naime, simbolična žrtva ne očituje se u kvantiteti, već u kvaliteti prinesenog i samom činu prinošenja.⁶³ Ako bismo za primjer uzeli libaciju, odnosno žrtvovanje u kojem se proljeva ono što se daruje višim silama, tada bi plitko udubljenje bilo sasvim dovoljno. Ako bismo tomu pridodali mogući životinjski lik kroz koji se žrtva simbolično daruje i koji predstavlja medij između čovjeka i njegovih želja ili potreba, tada ta veza postaje još složenija i religijski dublja. Bez adekvatnih analiza, naravno, ideja o takvom tipu korištenja ostaje na razini pretpostavke, slične onoj povezanoj sa starčevačkim kulturnim stolićima ili keramičkim pločicama sa žlijebom, koje su također pripisane duhovnoj zajednici danilske i hvarske kulture.⁶⁴

Općeprihvaćeno je mišljenje da je riječ o predmetima koji se u neolitiku istočnog Jadrana javljaju tijekom danilske i hvarske kulture.⁶⁵ S danilskom kulturom predmet predstavljen u radu nedvojbeno povezuje ukras, koji je vrlo indikativan za tumačenje ovog predmeta i njegovo svrstavanje u red kulturnih i simboličnih predmeta danilske kulture. Naime, na svim dosad pronađenim keramičkim ljevkastim predmetima zastupljene su dvije osnovne tehnike ukrašavanja: urezivanje i crvena inkrustacija. Uz navedene tehnike rjeđe se javljaju plastični ukras, udubljivanje, bijela inkrustacija⁶⁶ i/ili premaz crvenom bojom nanesen nakon pečenja na vrh predmeta. Od motiva, zastupljeni su nizovi šrafriranih trokuta, cik-cak linije, paralelne linije, šahovska polja, spiralni motivi i neki drugi. Riječ je o motivima koji su uobičajeni na danilskoj keramici⁶⁷, a koji su česti i na keramičkim nalazima s Graduša – Lokve. Zanimljivo je spomenuti i to da su

on four legs.⁶² These concavities were used for symbolical sacrifice that in the eastern Adriatic Neolithic might have been offered at the top of the object presented in the paper. Namely, symbolical sacrifice is not manifested in quantity but in the quality of the substance offered and the very act of offering.⁶³ In case of libation, that is pouring out whatever is offered to deities, shallow recess would be more than enough. If we added a possible animal figure through which the sacrifice is symbolically offered and which represents a medium between a man and his wishes and needs, this connection becomes even more complex and deeper in religious terms. Without adequate analyses, the idea about such usage remains purely speculative, similar to the assumption related to the Starčevo cult table or ceramic plaques with a groove that have also been associated with the spiritual sphere of the Danilo and Hvar culture communities.⁶⁴

There is a generally accepted opinion that these objects appeared in the eastern Adriatic Neolithic during the Danilo and Hvar cultures.⁶⁵ The object presented in the paper is definitely related to the Danilo culture by the ornament that is very indicative for interpretation of this artifact and its classification to the group of cult and symbolical objects of the Danilo culture. Namely, two basic decoration techniques, incision and red encrustation, have been represented on all funnel-shaped objects that have been found so far. Mentioned techniques are rarely accompanied by plastic decoration, hollowing, white encrustation⁶⁶ and/or red coating applied after firing on the top of the object. Represented motifs include hatched triangles, zig-zag lines, parallel lines, chessboard motif, spiral motifs etc. These motifs are common on the Danilo pottery,⁶⁷ and they often appear on the pottery finds from

⁶³ J. HENNINGER, 1987, 547–552.

⁶⁴ K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2013, 106–107.

⁶⁵ Š. BATOVIĆ, 1979, 548.

⁶⁶ Š. BATOVIĆ, 1968, 11.

⁶⁷ Š. BATOVIĆ, 1979, 542–544; J. KOROŠEC, 1958, Sl. 3; K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2012, 45–46.

⁶² K. MINICHREITER, 2002, 13–14.

⁶³ J. HENNINGER, 1987, 547–552.

⁶⁴ K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2013, 106–107.

⁶⁵ Š. BATOVIĆ, 1979, 548.

⁶⁶ Š. BATOVIĆ, 1968, 11.

⁶⁷ Š. BATOVIĆ, 1979, 542–544; J. KOROŠEC, 1958, Sl. 3; K. HORVAT, D. VUJEVIĆ, 2012, 45–46.

istom nalazištu evidentirane kamene ploče s ostatcima crvene boje, koje sugeriraju pripremu pigmenata upravo na tom mjestu.⁶⁸

Crvenoj boji često se pripisuje kulturna i simbolička uloga. Ona je simbol života i životne energije. U neolitiku istočnog Jadrana, crvena boja služila je za ukrašavanje različitih keramičkih izrađevina. Njezina je simbolična uloga najočitija kod kulturnih ritona, posebno kod onih primjeraka kod kojih su tom bojom premazane unutarnje stijenke. Crvenu boju D. Garašanin u vinčanskoj kulturi povezuje isključivo s obrednim objektima i predmetima povezanim s obredima oko plodnosti⁶⁹, s kojima su vjerojatno bili povezani i kulturni ritoni.⁷⁰ Može li se istom kultu pripisati i slučajni nalaz iz Islama Grčkog? Prema oblikovanju predmeta, motivima, crvenoj inkrustaciji, analogijama i poznavanju religijskih koncepcija neolitičkih zajednica istočnog Jadrana, čini se da može, pogotovo ako je zaista riječ o vrhu ljevkastog predmeta. Brojne varijacije u oblikovanju ljevkastih predmeta možda treba protumačiti na sličan način na koji je kulturne ritone protumačio B. Marijanović: „ritoni na četiri noge i nisu morali imati određen oblik, nego su se mogli zadržavati samo na razini simbola, pa na taj način biti univerzalni ritualni instrumenti koji nisu unaprijed određeni sadržajem samo jednog kulta ili samo jedne i to određene ideje, a njihova se ritualna funkcija mogla svaki put prilagođavati konkretnoj religijskoj praksi“.⁷¹ Drugim riječima, oblik i ukras predmeta variraju ovisno o potrebama i religijskim koncepcijama pojedinca i/ili zajednice, dok simbolika ostaje ista. Koja je uloga zmije u kontekstu tog predmeta? Ima li zmija htoničku ulogu ili predstavlja personifikaciju pretka, odnosno totem? Jesu li u pitanju samo simboli plodnosti, regeneracije i obnove života ili i zaštite kućnog ognjišta? Oponašaju li cik-cak linije i rombovi samo

the site of Graduša – Lokva. It is interesting to mention that stone plates with red paint traces were recorded at the same site, suggesting preparation of the pigment on the spot.⁶⁸

Cult and symbolic role is often ascribed to the color red. It is a symbol of life and life energy. In the Neolithic of the eastern Adriatic it was used for decorating various ceramic artifacts. Its symbolical role is best illustrated by the cult rhyta, especially the examples with inner walls covered in red. According to D. Garašanin, red color in the Vinča culture is associated exclusively with ritual objects and artifacts related to fertility rituals,⁶⁹ that cult rhyta were probably associated with.⁷⁰ Can the stray find from Islam Grčki be attributed to the same cult? It seems that the answer is affirmative, judging from the modeling of the object, motifs, red encrustation, analogies and understanding of religious concepts of the eastern Adriatic Neolithic communities, especially if it really is a top of a funnel-shaped object. Many variations in modeling funnel-shaped objects should possibly be interpreted in a similar way as B. Marijanović interpreted the cult rhyta: “four-legged rhyta needed not have definite form, but they could have had only symbolical meaning, becoming in that way universal ritual instruments that are not predetermined by the content of only one cult or only one specific idea, and their ritual function may have been adapted every time to a specific religious practice”.⁷¹ In other words, shape and decoration of the object vary depending on the needs and religious concepts of an individual and/or community, while the symbolism remains the same. What is the role of the snake in the context of this object? Does it have a chthonic role or it represents a personification of an ancestor, that is a totem? Are we discussing only symbols of fertility, regeneration and life renewal and protection of the home hearth? Do zig-zag lines and rhombs im-

⁶⁸ Š. BATOVIĆ, 1987, 25–26.

⁶⁹ D. GARAŠANIN, 1968, 252.

⁷⁰ J. KOROŠEC, 1964, 29; Š. BATOVIĆ, 1979, 560.

⁷¹ B. MARIJANOVIĆ, 2009, 105.

⁶⁸ Š. BATOVIĆ, 1987, 25–26.

⁶⁹ D. GARAŠANIN, 1968, 252.

⁷⁰ J. KOROŠEC, 1964, 29; Š. BATOVIĆ, 1979, 560.

⁷¹ B. MARIJANOVIĆ, 2009, 105.

stilizirano zmijsko tijelo i šare ili i oni predmetu dodaju određenu simboliku? Koliko je puta mogao biti korišten jedan riton, a koliko puta jedan ljevkastu predmet? Je li puknuće nastalo slučajno ili namjerno? Jesu li koštani predmeti čiji su vrhovi oblikovani nalik na keramički predmet iz Islama Grčkog imali istu simboličku funkciju? Proniknuti u bogat religijski svijet neolitičkih zajednica istočnog Jadrana i dati odgovore na ta pitanja, možda će omogućiti neka nova istraživanja na neolitičkom nalazištu u Islamu Grčkom.

ZAKLJUČAK

Prema ukrasu, predmet iz Islama Grčkog predstavljen u radu pripada srednjem neolitu, odnosno danilskoj kulturi. Na temelju oštećenja na jednoj strani, moguće je pretpostaviti da je stajao okomito položen na vrhu keramičkog predmeta. Sudeći prema analogijama s područja istočnog Jadrana i evidentiranih ulomaka ljevkastih predmeta na položaju Graduša – Lokve u Islamu Grčkom, s kojim u vezu, po svemu sudeći, nalaz izvorno treba dovesti, čini se da je riječ upravo o vrhu te vrste kulturnog keramičkog predmeta.

itate only snake body and patterns or they add certain symbolism to the object? Was the break accidental or intentional? Did the bone objects whose tip was formed in a similar way as the ceramic object from Islam Grčki have the same symbolic function? Perhaps some new excavations at the Neolithic site in Islam Grčki might improve our understanding of the rich religious world of the eastern Adriatic Neolithic communities and provide answers to these questions.

CONCLUSION

Judging from the decoration, the object from Islam Grčki presented in this paper belongs to the Middle Neolithic, that is the Danilo culture. On the basis of the damage on one side, we can assume that it was placed vertically at the top of a ceramic object. Judging from the analogies from the eastern Adriatic region and recorded fragments of funnel-shaped objects at the site of Graduša – Lokve in Islam Grčki, that seems to be the original findspot of the object, in all likelihood it is exactly the top of this kind of the cult ceramic object.

Translation: Marija Kostić

LITERATURA / REFERENCES

- ÄNGGÅRD, A., 2014. – Adele Änggård, *A Humanitarian Past: Antiquity's Impact on Present Social Conditions*, AuthorHouseUK.
- BATOVIĆ, Š., 1962. – Šime Batović, Pokapanje mrtvaca kod Liburna, *Zadarska revija*, 1, Zadar, 53–61.
- BATOVIĆ, Š., 1963. – Šime Batović, Neolitsko nalazište Smilčić, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru*, X, Zadar, 89–138.
- BATOVIĆ, Š., 1964. – Šime Batović, Islam Grčki i Islam Latinski, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3, Zagreb.
- BATOVIĆ, Š., 1968. – Šime Batović, Problem kulta phallosa u danilskoj kulturi, *Diadora*, 4, Zadar, 5–45.
- BATOVIĆ, Š., 1979. – Šime Batović, Jadranska zona, *Praistorija jugoslavenskih zemalja, sv. 2. Neolit* (ur./ed.: A. Benac), Svjetlost – ANUBiH, Sarajevo, 473–635.
- BATOVIĆ, Š., 1985. – Šime Batović, Prapovijesni ostatci u Islamu Grčkom, *Zadarska revija*, XXXIV 4-5, Zadar, 283–308.
- BATOVIĆ, Š., 1987. – Šime Batović, Islam Grčki - nalazi od paleolitika do ranog brončanog doba, *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji*, XV, Ljubljana, 11–107.
- BATOVIĆ, Š., 1990. – Šime Batović, Benkovački kraj u prapovijesti, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 29(16), Zadar, 5–142.
- BENAC, A., 1955. – Alojz Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, n.s.*, X, Sarajevo, 49–84.
- BENAC, A., 1958. – Alojz Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica, *Djela X/9*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- BENAC, A., 1964. – Alojz Benac, *Studije o kamenom i bakrenom dobu u sjeverozapadnom Balkanu*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- BENAC, A., 2012. – Alojz Benac, Religijske predstave prastanovnika jugoslavenskih zemalja. (ur./ed.: B. Govedarica), *Djela LXXXIV, CBI, knjiga 10*, Sarajevo 2012.
- BENZM, M., BAUER, J., 2013. – Marion Benz, Joachim Bauer, Symbols of Power – Symbols of Crisis? A Psycho-Social Approach to Early Neolithic Symbol Systems, *NEO-LITHICS 2/13, The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research Special Topic on The Symbolic Construction of Community*, Berlin, 11–24.
- BRUSIĆ, Z., 2008. – Zdenko Brusić, *Pokrovnik, naselje iz neolitika*, Muzej grada Šibenika, Šibenik.
- ČOVIĆ, B., 1976. – Borivoj Čović, *Od Butmira do Ilira*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- ÇELİK, B., 2016. – Bahattin Çelik, Snake figure sin the pre-pottery Neolithic period, *Karadeniz*, 31, 225–233.
- DOLI, F., 2009. – Flamur Doli, Decoration from the house snake cult belief system, as evidenced in Kosovan vernacular architecture, *Thesis Kosova, 1*, Priština, 127–144.
- GALOVIĆ, R., 1959. – Radoslav Galović, *Predionica, neolitsko naselje kod Prištine*, Muzej Kosova i Metohije, Priština.
- GARAŠANIN, D., 1968. – Draga Garašanin, Religija i kult neolitskog čovjeka na centralnom Balkanu, *Neolit centralnog Balkana*, Narodni muzej, Beograd, 241–264.
- GIMBUTAS, M., 1974. – Marija Gimbutas, Achilleion: A Neolithic Mound in Thessaly; Preliminary Report on 1973 and 1974 Excavations, *Journal of Field Archaeology*, 1, 3/4, 277–302.

- GIMBUTAS, M., 1989. – Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess: unearthing the hidden symbols of western civilization*, Harper & Row, San Francisco.
- GIMBUTAS, M., 1996. – Marija Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe 6500 – 3500 BC: Myths and Cult Images*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles.
- GOLAN, A., 1991. – Ariel Golan, *Myth and Symbol: Symbolism in Prehistoric Religions*, Jerusalem, Schoen Books.
- HAUPTMAN, H., 2011. – Hauptmann Harald, The Urfa Region, *Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research*, (ur/eds.: M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm), Archaeology & Art Publications, Istanbul, 85–138.
- HORVAT, K., VUJEVIĆ, D. 2013. – Kristina Horvat, Dario Vujević, Neolitičke pločice sa žlijebom, *Archaeologia Adriatica*, 7, Zadar, 69–86.
- KARAMANSKI, S., 1968. – Sergej Karamanski, *Žrtvenici i amuleti sa lokaliteta Donja Branjevina kod Deronja*, Arheološka sekcija, Odžaci.
- KARAMANSKI, S., 2005. – Sergej Karamanski, *Donja Branjevina: A Neolithic Settlement Near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*, Società per la preistoria e protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno, 10, (ur./ed.: P. Biagi), Trieste.
- KOROŠEC, J., 1964. – Josip Korošec, *Danilo in danilska kultura*, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- KOROŠEC, P., 1973. – Paola Korošec, Interesantan nalaz iz danilsko-hvarskog kulturnog kruga, *Diadora*, 6, Zadar, 167–171.
- MARIJANOVIĆ, B. 2009. – Brunislav Marijanović, *Crno vrilo 1*, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- MAZUROVSKI, R. F., KANJOU, Y., 2012. – Ryszard F. Mazurowski, Youssef Kanjou, Tell Qaramel 1999-2007., Protoneolithic and Early Pre-Pottery Neolithic Settlement in Northern Syria, *Polish Centre of Mediterranean Archaeology Excavation Series*, 2, University of Warsaw, Warsaw, 131–134.
- MAZUROVSKI, R. F., BASSAM, J., 2000. – Ryszard F. Mazurowski, Bassam Jamous, Tell Qaramel excavations 2000, *Polish archaeology in the Mediterranean*, 12, Polish Centre of Mediterranean Archaeology, Warsaw, 327–341.
- MINICHREITER, K., 2002. – Kornelija Minichreiter, Žrtvenici i idoli starčevačkog naselja na Galovu u Slavonskom brodu, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 19, Zagreb, 11–30.
- ÖZKAYA, V., COŞKUN, A., 2011. – Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, 2011 Körtik Tepe, *Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research* (ur/eds.: M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm), Archaeology & Art Publications, Istanbul, 89–127.
- PALAGUTA, I., 2016. – Illia Palaguta, ‘Snakes’ ornaments in Cucuteni-Tripolye: icon, symbol or signal? (to the problem on interpretation of decorative motifs), *Between Earth and Heaven - Symbols and signs* (ur/eds.: C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici), Institutul de Arheologie Iaşi, Suceava, 337–351.
- PETERS, J., SCHMIDT, K., 2004. – Joris Peters, Klaus Schmidt, Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment. *Anthropozoologica*, 39, 179–218.
- SREJOVIĆ, D., 1979. – Dragoslav Srejić, Protoneolit - kultura Lepenskog Vira, *Praistorija jugoslavenskih zemalja 2., Neolit* (ur./ed.: A. Benac), Svjetlost – ANUBiH, Sarajevo, 33–78.
- STIPČEVIĆ, A., 1962. – Aleksandar Stipčević, Danilska kultura, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 2, Zagreb.
- STIPČEVIĆ, A., 1981. – Aleksandar Stipčević, Kultni simboli kod Ilira: građa i prilozi sistematizaciji, *Akademija nauka i umjetnosti BiH; knjiga 54, Centar za balkanološka istraživanja*,

knjiga 10, Sarajevo.

TALALAY, L. E., 1993. – Lauren E. Talalay, *Deities, Dolls and Devices, Neolithic Figurines from Franchthi Cave, Greece*, University of Indiana Press, Bloomington.

VUJEVIĆ, D., HORVAT, K., 2012. – Dario Vujević, Kristina Horvat, Kulturna slika danilskog naselja na Baricama, *Archaeologia Adriatica*, 6, Zadar, 31–65.

Državni zavod za zaštitu prirode, 2008. | www.dzpz.hr, 2.

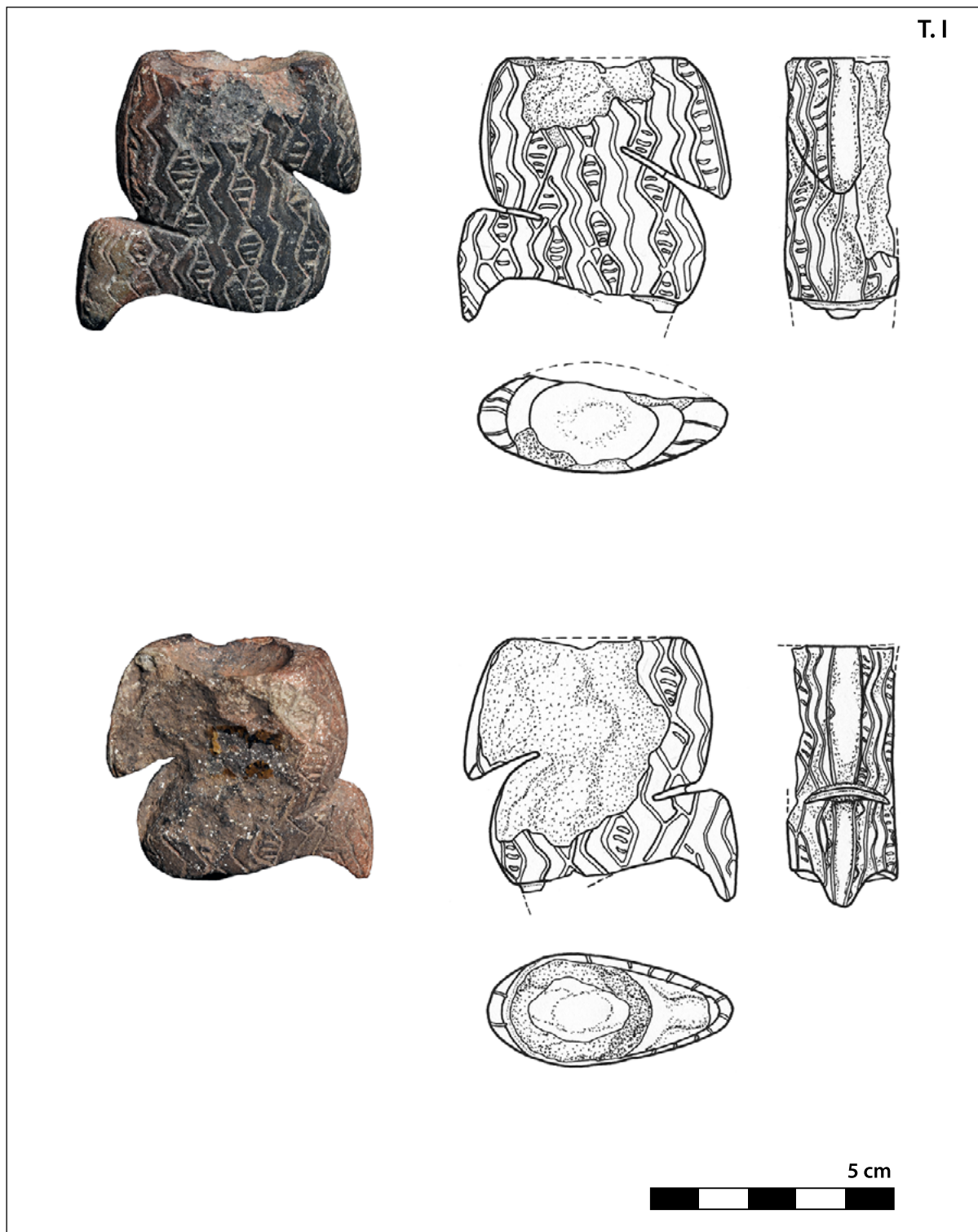

TABLA 1. Crtež: Z. Bakić; foto: P. Igljić

TABLE 1 Drawing: Z. Bakić; photo: P. Igljić

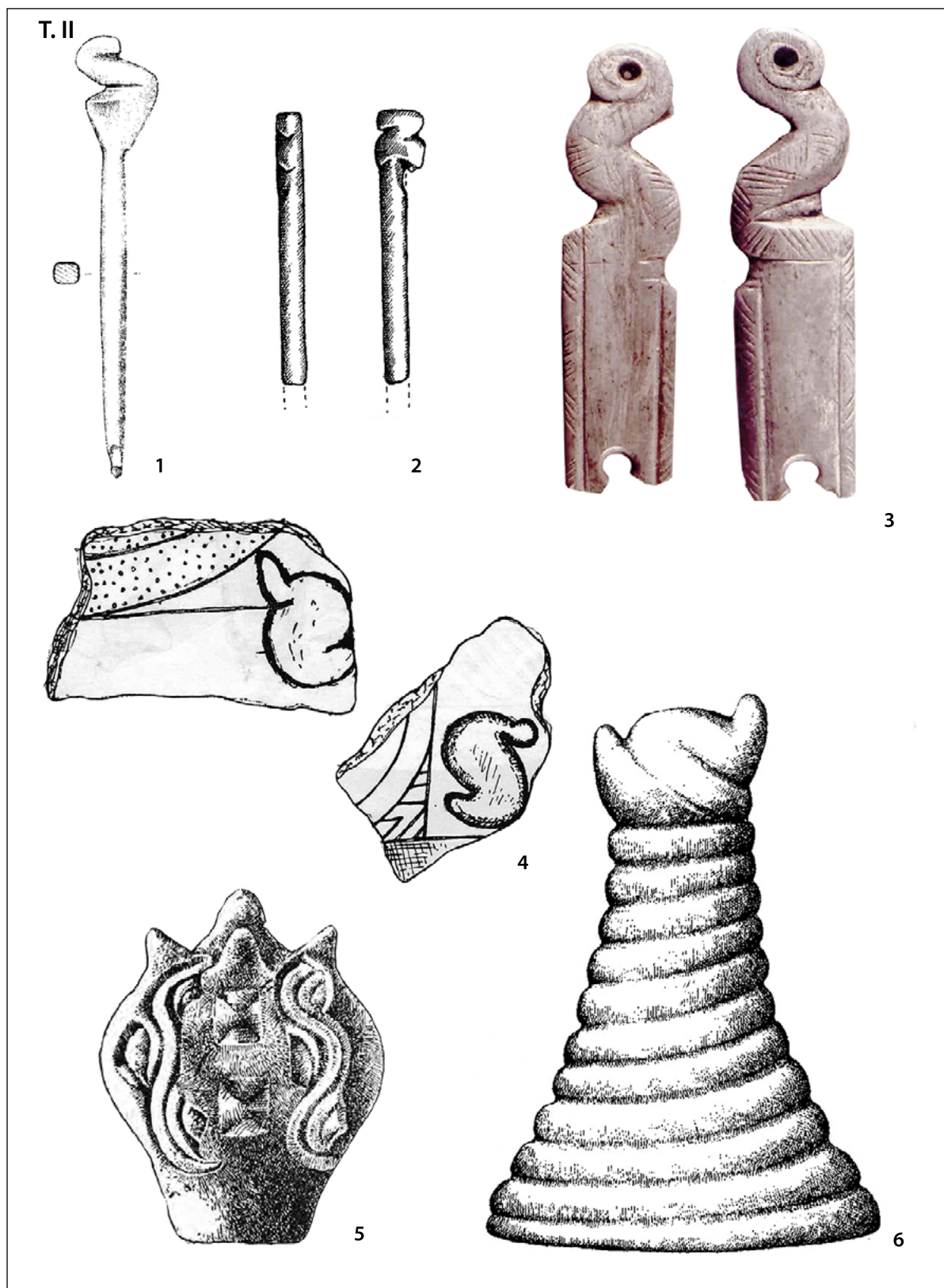

TABLE 2. 1: preuzeto iz A. BENAC, 2012, sl. 9; 2: preuzeto iz Š. BATOVIĆ 1979, T. LXXXIX, 3; 3: preuzeto iz Z. BRUSIĆ, 2008, T. LX, 2; 4: preuzeto iz J. KOROŠEC, 1964, T. 33, 3, 5; 5: preuzeto iz A. BENAC, 2012, sl. 8; 6: preuzeto iz Š. BATOVIĆ, 1979, T. XCII, 5

TABLE 2 1: after A. BENAC, 2012, sl. 9; 2: after Š. BATOVIĆ 1979, T. LXXXIX, 3; 3: after Z. BRUSIĆ, 2008, T. LX, 2; 4: after J. KOROŠEC, 1964, T. 33, 3, 5; 5: after A. BENAC, 2012, sl. 8; 6: after Š. BATOVIĆ, 1979, T. XCII, 5

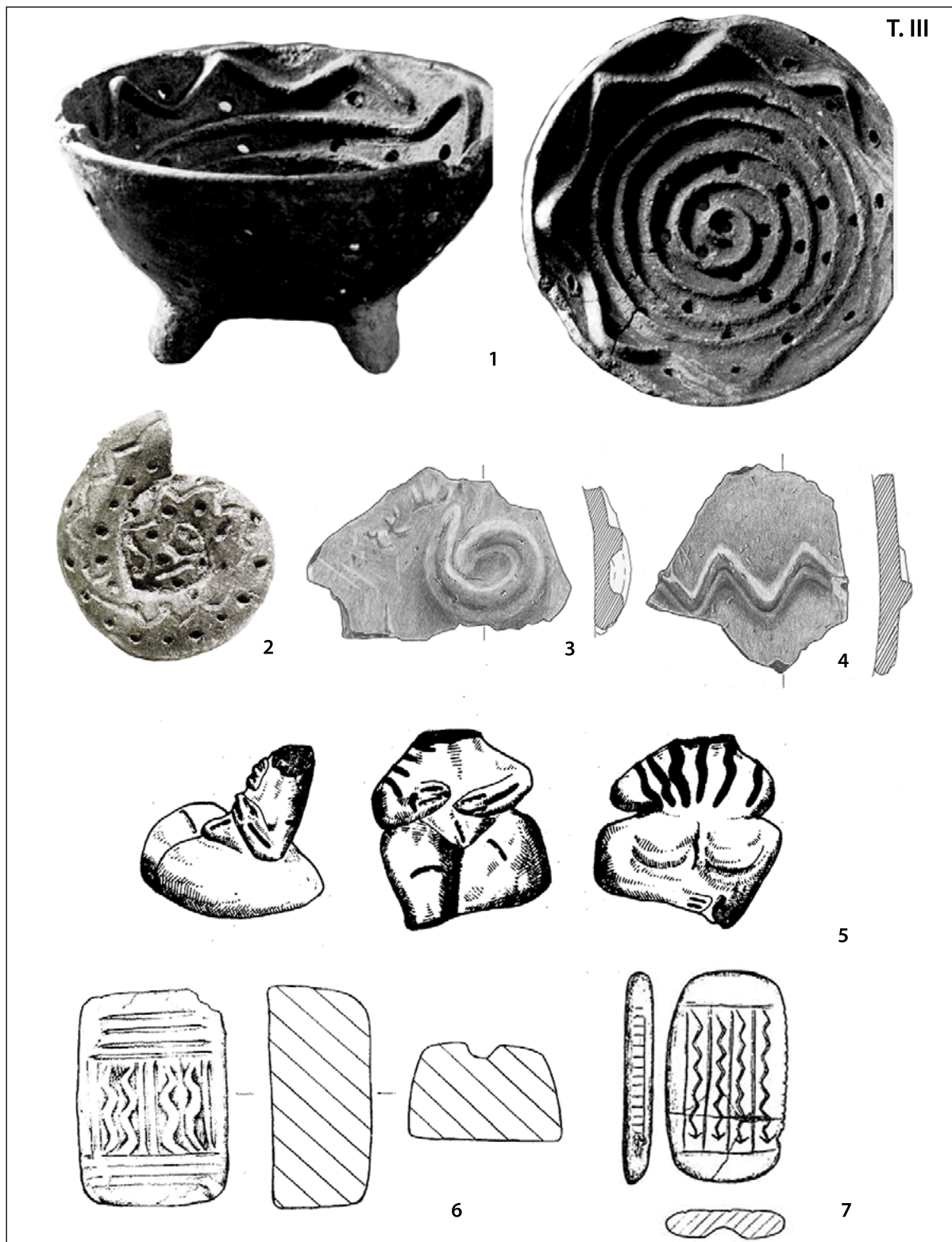

TABLA 3. 1: preuzeto iz M. GIMBUTAS, 1996, Fig. 55, 56; 2: preuzeto iz A. BENAC, 2012, sl. 7; 3: preuzeto iz S. KARAMANSKI, 2005, Tab. XXVII, 3; 4: preuzeto iz S. KARAMANSKI, 2005, Tab. XXVIII, 1; 5: preuzeto iz M. GIMBUTAS, 1974, Fig. 31; 6: preuzeto iz R. F. MAZUROVSKI, J. BASSAM, 2000, Fig. 8, 1; 7: preuzeto iz M. BENZM, J. BAUER, 2013, Fig. 5, 5

TABLE 3 1: after M. GIMBUTAS, 1996, Fig. 55, 56; 2: after A. BENAC, 2012, sl. 7; 3: after S. KARAMANSKI, 2005, Tab. XXVII, 3; 4: after S. KARAMANSKI, 2005, Tab. XXVIII, 1; 5: after M. GIMBUTAS, 1974, Fig. 31; 6: after R. F. MAZUROVSKI, J. BASSAM, 2000, Fig. 8, 1; 7: preuzeto iz M. BENZM, J. BAUER, 2013, Fig. 5, 5

